

SAYISAL VERİLER BAĞLAMINDA TOKAT SANCAĞINA KAFKAS MUHACİRİ İSKÂNİ (1877-1914)*

Settlement Of Caucasian Emigrants In Tokat In The Context Of Numerical Data (1877-1914)

Süleyman SİNİN**

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısında her alanda bir buhran içinde bulunan Osmanlı Devleti'nin aynı dönemde çözmek zorunda kaldığı sosyolojik sorunlardan biri göç ve göçmen meselesidir. Söz konusu yüzyıl içerisinde Kırım, Balkanlar ve Kafkasya gibi Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeyken çeşitli savaşlar sebebiyle kaybettiği ve halifenin dini liderliğinden dolayı nüfuz alanı içerisinde bulunan coğrafyalardan milyonlarca göçmen Osmanlı Devleti'nin topraklarına sığınmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti içinde bulunduğu tüm imkânsızlıklara rağmen, bu muhacirleri kendi kaderine terk etmeyerek iskân edilmeleri ve hayatlarını kazanabilmeleri için muhacirlerin ihtiyaç duydukları tüm gereksinimleri karşılayabilmek amacıyla harekete geçti.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde muhacir iskân edilmeyen tek bir vilâyet veya sancak kalmadı. Dolayısıyla muhacir iskân edilen yerlerden biri de o dönem Sivas vilâyeti sınırlarında kalan Tokat sancağı ve sancağa bağlı kazalardı. Tokat sancağı ve sancağa bağlı Merkez, Niksar, Erbaa ve Zile kazalarında yoğun bir ölçüde Kafkas muhaciri iskânı yapıldı.

Bu çalışmada 93 Harbi ile I. Dünya Savaşı arasında Tokat sancağına yapılan Kafkas muhaciri iskânı sayısal verilerle değerlendirilmiştir. Nüfus ve iskân çalışmaları son derece geniş bir literatürü kapsadığı için çalışmada muhacir iskân sonrasında bölgede yerel halk, yöneticiler ve/veya muhacirlerden kaynaklı olan sorunlara, muhacirlerin iskân sonrası tecrübe ettikleri koşullara ve muhacirlerin bölgeye ve devlet sistemine uyum sürecine yer verilmedi. Bahsi geçen konular ayrı bir çalışmada değerlendirilebilecek kadar geniş bir boyutta olduğundan dolayı çalışmada sadece Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ve literatürdeki araştırma ve inceleme eserler rehberliğinde Kafkas muhacirlerinin Tokat (Merkez) Niksar, Erbaa ve Zile kazalarında iskânları sayısal verilerle değerlendirilmiştir.

* Bu çalışma Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2018 yılında kabul edilmiş Kafkasya'dan Tokat'a Göçler ve Muhacirlerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonları (1877-1914) isimli yüksek lisans tezinden üretildi.

** Arş. Gör. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye e.mail: suleyman.sinin@gop.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-7482-6951.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Muhacir, Niksar, Zile, Erbaa

Abstract

Migration and the issue of emigrants were one of the sociological problems Ottoman State had encountered and to be solved in the second half of the 19th century at the same time dealing with the political, economic, military and diplomatic crisis. Millions of migrants from the regions such as the Crimea, Balkan and Caucasus which were included in the Ottoman borderlands but lost due to wars and also were in sphere of influence of Caliphate's religious leadership, had to migrate and take refuge in Ottoman lands in the aforementioned century.

Ottomans, despite all the odds against her, use all the possible sources to settle and sustain the vital needs of the refugees who left their countries behind. The state aimed the fulfilling the provisions of the refugees and trying to made them to see the area they emigrated as a new homeland. Beside those matters the Ottomans also aimed the use refugees as a new human source of military and convince them to settle the emptied agricultural lands and revive the rural production.

There were no lands in province or sanjak where immigrants had not settled in the Ottoman state in the beginning of the 20th century. Tokat sanjak together with its subordinate kazas, which was included in Sivas province at that time, was one of the regions that immigrants settled. Tokat sanjak and its kazas namely center kaza, Niksar kaza, Erbaa and Zile kazas were intensively localized by Caucasian immigrants.

In this study, Caucasian immigrants' settlement in Tokat sanjak between Russo-Turkish War of 1877-1878 and the First World War examined together with numeric data based on Ottoman archival documents. Since the population and settlement studies cover an extensive literature, the issues arising among locals, executives and/or immigrants or their harmonization are not included.

Keywords: Tokat, Emigrants, Niksar, Zile, Erbaa

Giriş

Göç kavramı farklı açılardan farklı disiplinlerin ilgi alanına girdiğinden tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. Ancak kapsayıcı olarak şöyle bir göç tanımı yapılabilir: Göç; ekonomik, siyasî, askerî ve/veya kişisel nedenlerle belli bir yerleşim yerinden başka bir yere yapılan olumlu veya olumsuz getirisi olan ve kısa, orta ve uzun vadede geri dönüşü veya sürekli yerleşimi hedefleyen coğrafik, demografik ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir.¹

¹ Göç kavramı hakkında daha fazla bilgi için (bkz. Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004; Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016; İbrahim Balcıoğlu, *Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul, 2007; Deniz Özyakışır, *Göç Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013;

Bireylerin ve toplumların göç etmeye karar vermesi zor ve riskli bir seçimdir. Dolayısıyla göç, *serbest göç* ve *mecburi/zorunlu göç* olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer bir birey veya bir grup kendi özgür iradesiyle yaşam düzeyini yükseltmek amacıyla göç etmeyi seçmişse bu tür göçlere serbest göçler denir. İnsanların buldukları bölgede yaşayabilmeleri için gerekli asgari koşulların ortadan kalkması halinde yaptıkları göçlere ise mecburi/zorunlu göç denir.² 18. yüzyıl sonları itibarıyla Osmanlı Devleti'nin gündemini meşgul etmeye başlayan Kafkas göçleri zorunlu göç grubuna dâhil edilebilir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, 1804-1805, 1826-1828 Osmanlı İnan Savaşları ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1853-1856 Kırım Savaşı sonucunda Kafkasya'nın büyük bölümünü ele geçirdi.³ Kırım Savaşı'nı (1853-1856) kaybetmesine rağmen Rusya, savaş sırasında Transkafkasya ve Osmanlı Devleti sınırına sevk ettiği bütün birlikleri Kafkasya'da tutarak askeri faaliyetlerini arttırdı.⁴ 1860'dan itibaren Kafkasya'da ele geçirdiği yerlerde Kazak yerleşimleri kurarak hâkimiyetini peçinledi. Yaklaşık iki yüz yıl süren Rus-Kafkas Savaşları, 21 Mayıs 1864 tarihinde Batı Kafkasya'nın Rusya tarafından ele geçirilmesi ile resmi olarak son buldu.⁵ Rus-Çerkes Savaşları'nın Çerkesler aleyhine sonuçlanması ile Rus Çarı'nın Kafkasya Naibi Grandük Mişel, 1864 Ağustosunda Batı Kafkasya sakinlerine şu fermanı tebliğ etti: "*Bir ay içinde Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün Kafkasya nüfusu savaş esiri olarak Rusya'nın muhtelif mntıkalarına sürülecektir.*" Bu ferman karşısında Çerkesler vatanlarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kaldılar.⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Cephesi'nde aldığı ağır yenilgi sonucu Kars'ı ele geçiren Rusya, Ayestefanos Antlaşması'nın 19. maddesi ve Berlin Antlaşması'nın 8. maddesi ile Batum'u da alarak stratejik bir limana sahip oldu. Ancak, antlaşma hükümlerini tanımayacaklarını ve işgale karşılık vereceklerini ilan eden Batum halkı, Osmanlı ordusunun Batum'u boşaltması üzerine Rusya'ya direnmekten vazgeçti. Sonuçta

---

Taylan Akkayan, *Göç ve Değişim*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1971.)

² Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 4.

³ Osmanlı-Rus Savaşları için bkz. A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, çev. Nergize Turaeva, Selenga Yayınları, İstanbul, 2003)

⁴ Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ve yayılma süreci için bkz. İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958; Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İş Bankası Yayınevi, İstanbul, 2014; Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014 vd.

⁵ Adolf Berje, *Kafkasya Dağlı Halkların Göç ve Kısa Tarihi*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1988, s. 148.

⁶ Fethi Güngör, "Kafkasya'da Bitmeyen Soykırım ve Sürgün/Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Dramı", *8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 141-146.

Rusya, 7 Eylül 1878 tarihinde hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Batum'a girdi.⁷ 93 Harbi'nin sonlanması ile beraber Kafkasya ve bölge halkı için yeni bir sayfa açıldı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası cereyan eden göç hareketlerine katılmak zorunda kalanların yaşadıkları sıkıntılar "93 Göçü ve Felâketi" olarak adlandırıldı. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu koşullar ve yaşanan gelişmeler Sultan II. Abdülhamid'in bakış açısını etkileyerek İslamcılık düşüncesinin kuvvetlenmesini sağladı.⁸ Bu sebeple Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan pek çok Müslüman muhaciri, İslâm halifesi olan Osmanlı padişahı adına topraklarına "İslamiyet ve İnsaniyet" düsturuyla kabul etti ve muhacirlerin refaha kavuşması için onları iskân etmek ve onların ihtiyaçlarını temin etmek için her türlü fedakârlığı göstermeye gayret etti.⁹

Bu çalışmanın amacı, 1877-1914 yılları arasında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç ederek İskân-ı Muhacirin Komisyonu tarafından Tokat sancağına iskân edilen Kafkas muhacirlerinin hane başı ortalama miktarı, iskân süreçleri, iskân edildikleri yerler hakkında bir değerlendirme yapmaktır. Tokat, 19. yüzyılın başlarında sırasıyla voyvodalar, muhassallar ve müdürler tarafından idare edildi. Tanzimat idaresinin tüm Osmanlı Devleti'nde merkezileşmeye doğru gitmesiyle 1864 Vilâyet Nizamnamesi çıkarıldı. Tuna vilayetlerinde uygulanan merkezileşme ile elde edilen idari başarının tüm vilâyetlere yansıtılması amaçlandı. Merkeziyetçi yapının daha hakim konuma getirilmesi amacıyla çıkarılan 1871 Vilâyet-i Umumiye Nizamnamesiyle Anadolu 16 vilâyete bölündü. Bunlardan birisi olan Sivas vilâyeti Merkez ve Amasya'dan ibaret iki sancak ve bunların alt birimlerinde bulunan 14 kazadan müteşekkildi. Bu 14 kazadan biri olan Tokat'ın sancak statüsü kazanması için 1879 itibarıyla bir dizi girişimde bulunuldu. Sonuç olarak 1880 tarihinde Niksar, Erbaa ve Zile kazaları da kendisine bağlanan Tokat sancak statüsü kazandı. 20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde geniş bir coğrafyaya sahip olan Tokat'ın merkez kazanın 16 nahiyesinde 236 köy bulunmaktaydı. Erbaa kazasının 7 nahiyesinde 145 köy; Zile kazasının 13 nahiyesinde 182 köy; Niksar kazasının 9 nahiyesinde 83 köy bulunmaktaydı.¹⁰

⁷ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, V/1, (1991), s. 110-111.

⁸ Kemal Karpat, "The Transformation of Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*. III/ 3 (1972) Cambridge University Press, , p. 270-273.

⁹ Ayşe Pul, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları", *Tarih Okulu*, VI/15 (2013), s. 159.

¹⁰ Esat Aktaş, "19. Yüzyılın Başlarında Tokat Sancağı", *Mavi Atlas*, IX/1 (2021), s. 100.

1. Osmanlı Devletinin İskân-ı Muhacirin Politikası

Kuruluşundan yıkılışına kadar temelde bir göç ve göçmen devleti olan Osmanlı Devleti iç ve dış dinamiklerinden kaynaklı siyasî, askerî ve sosyal birtakım sebeplere dayalı koşullar dolayısıyla değişiklik gösterse de genel hatlarıyla süreklilik arz eden bir iskân politikasına sahipti. Osmanlı Devleti'nin süreklilik arz eden göç ve iskân politikasını üç döneme ayırabiliriz: Birinci dönem, 1300-1600 yılları arasında uygulanan klâsik dönem iskân politikasıdır. 17. yüzyılın başlarına kadar devam eden, devletin büyüdüğü, sistemin yeni fethedilen yerlere aktarıldığı dışa dönük bir iskân politikasıdır. Devletin kuruluş yıllarında Anadolu'dan Balkanlar'a "şenlendirmek" amacıyla göç ettirilen Türkmenlerin iskânı, Rumeli'den Karadeniz'e nakledilen gayrimüslimlerin iskânı, İstanbul'a Karaman ve Aksaray bölgelerinden getirilen göçmenlerin iskânı klâsik dönem iskân politikası kapsamında değerlendirilebilir.¹¹ İkinci dönem 1600-1800 yılları arasında uygulanan içe dönük bir iskân politikasıdır. 17. yüzyıldan itibaren devlet sisteminin kendi iç işleyişinin öne çıkmasıyla uygulanmaya başlayan bu iskân politikasının temel amacı, Anadolu'da henüz iskân edilmemiş bulunan aşiretlerin ziraata daha müsait bölgelere yerleştirilmesiydi. Böylelikle, hem tarımsal üretimin hem de devletin sınırları içindeki güvenliğin artırılması hedeflendi.¹² Üçüncü dönem iskân politikası ise devlet sınırlarının dışından gelen göçmenlerin iskân edilmesine yönelik bir iskân politikasıdır. Bu iskân politikası 19. yüzyıl itibarıyla siyasal coğrafyanın küçüldüğü, milliyetçilik hareketlerinin devlet sınırları dâhilinde etkisini göstermesiyle ve kaybedilen savaşlar dolayısıyla kaybedilen topraklardan Osmanlı Devleti sınırları dâhiline yoğun olarak gelen muhacirlerin iskân edildiği 1800-1914 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Devletin amacı, hem kaybedilen topraklardan dolayı azalan nüfus sorununu çözmek, hem de iskân edilen muhacirlerden eksikliği hissedilen tarımsal üretici ve askerî güç olarak faydalanmaktır. Bu iskân politikasının pratiklerini yoğun olarak Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında görmek mümkündür.

Kırım Savaşı'nın (1853-1856) ardından yoğun bir muhacir kitleleriyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskân işleriyle ilgilenmekle görevli bir kuruluşa henüz sahip değildi. Tanzimat'a kadar muhacir iskânı genellikle gönderilen talimatnamelerle ya da muhacirlerin müracaatları mukabilinde devletin

¹¹Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarındaki göç politikası için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/ 1-4 (1953) s. 209-237.

¹² İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 146.

yaptığı yardımlarla gerçekleşmekteydi.¹³ Dolayısıyla göç ve göçmenlerle ilgili konular İstanbul Şehremaneti tarafından yönetilmekteydi.¹⁴

Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin, topraklarına göç eden muhacirlere yönelik olarak çıkardığı ilk kararname “*Göç ve İskân Kararnamesi*”dir. 1857 yılında kabul edilen kararnameye göre, ülkesini terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen muhacirlerin halifenin hükmünü kabul etmesi ve devletin kanunlarına uymaları koşuluyla iskânları yapılacak ve uygun görülen hazine arazileri ücretsiz olarak kendilerine verilecekti¹⁵ Yine Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskân sürecini sistematik olarak organize edecek resmi bir kuruma ihtiyaç duyduğundan 5 Ocak 1860 tarihinde “*İskân-ı Muhacirin Komisyonu*” kuruldu. Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında kurulan komisyon başlangıçta Ticaret Nezaretine bağlı olarak yükümlülüklerini yerine getirirken bir yıl sonra bağımsız hale geldi. Kısa süre sonra Zaptiye Nezaretı ve Meclis-i Valâya bağlı komisyonlarca varlığını sürdürdü.¹⁶

93 Harbi ile beraber Osmanlı Devleti'nin tekrar yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmasıyla birlikte 93 muhacirlerinin iskân ve idaresinden sorumlu olmak üzere 18 Haziran 1878 tarihinde Sadık Paşa başkanlığında “*İdare-i Umumîye-yi Muhacirin Komisyonu*” kuruldu. Komisyon, cuma günleri hariç haftanın her günü toplanarak muhaceret işlerine bir nizam getirmek ve devletin her türlü muhaceret işini yürütmekle görevliydi.¹⁷ Komisyon, ülkeye gelen göçmen sayısındaki azalma sebebiyle 19 Eylül 1894 tarihinde lağvedilerek muhaceret işleri Dâhiliye Nezaretı ile Şehremaneti'nin müşterek idaresine bırakıldı.¹⁸

20. yüzyılın başlarında ise Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin ağırlıklı olarak Müslüman olması sebebiyle 22 Aralık 1905 tarihinde “*Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*” adıyla başka bir komisyon kuruldu. Komisyonun görevleri, Osmanlı topraklarına göç eden Müslüman muhacirlerin iskânını sağlamak, geçimlerini

¹³ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri (Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler)*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966, s. 39.

¹⁴ Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskânları*, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 107.

¹⁵ Başak Kile, “Zorunlu Göçün 19. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri” *Türkiye’nin Göç Tarihi (14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’de Göçler)*, der. M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 155.

¹⁶ Hatice Akan, “Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Gazî Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2015, s. 1368.

¹⁷ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, sayı: 33, (H. 1295/M. 1878), s. 222-226.

¹⁸ Mehmet Yıldız, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı*, IV (1999) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, , s. 591.

temin edecekleri araziye tahsis etmek, nereden ve ne kadar nüfus muhacir geldiğinin ve muhacirlerin nerelerde iskân edildiğinin kaydını tutmaktı.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin muhacirin meselesiyle ilgilenmek için kısa sürede farklı komisyonlar kurmasının sebebi, göçün yoğunluğunun her dönem aynı ölçüde olmamasıdır. Devlet, muhacirleri iskân etmeden önce muhacir iskânına uygun bölgelerin tespit edilmesi hususunda mahalli yönetimlerden bilgi alırdı. Vali, mutasarrıf ve alt kademe yöneticilerden muhacir yerleşimine uygun arazinin mevcut olup olmadığı araştırılmasını ve bu hususta Muhacirin Komisyonunun bilgilendirilmesi istenmekteydi. Muhacirlerin iskân edilebilecekleri bölgenin her şeyden önce arazi-i hâliye (boş arazi) olması ve muhacirlerin geçimlerini temin edebilecekleri nitelikte bulunması gerekiyordu. İskâna müsait alan bulunmadığında bataklık, çalılık ve göl gibi yerler temizlenerek ve sudan arındırılarak yerleşim alanı haline dönüştürülür; kimi zaman da orman arazileri tarlaya dönüştürülerek muhacirlerin ziraatına tahsis edilirdi. Bazen de muhacirler için yeni köyler kurulurdu. Yeni kurulan köylere isim olarak genellikle muhacirlerin terk etmek zorunda kaldıkları yerin veya devlete bir minnet ve şükran nişanesi olarak dönemin padişahının adı verilirdi.²⁰

19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler, çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin Rusya nezdindeki resmi girişimleri ile gerçekleşti. 1909 yılına kadar muhacir gruplarının sınır geçişleri sırasında iki devlet arasında diplomatik bir sorun ortaya çıkmadı. Ancak, 1909'dan itibaren Rusya, sınır halkının geçişlerini yasaklasa da göç hareketleri I. Dünya Savaşı'na kadar aralıksız devam etti.

2. Kafkas Muhacirlerinin Tokat Sancağına İskânı

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nden I. Dünya Savaşı'na kadar iki savaş arası dönemde (1878-1914) Tokat sancağı sınırları dâhilinde kalan Tokat (Merkez), Erbaa, Zile ve Niksar kazalarına yapılan Kafkas muhaciri iskânı ele alınacaktır.

Kafkasya'dan gelen muhacirlerin çoğu genellikle İstanbul, Trabzon, Samsun ve Ordu vilâyet ve sancaklarından karaya çıktıktan sonra merkezi yönetim tarafından iskân edilecekleri idari birimlere gönderilirdi. Gittikleri yerde uygun yer bulunduğu iskân edilmek için yerel yönetimden izin alınır ve iskânları sağlanırdı.²¹

¹⁹ Nejla Günay, "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı", *Bilgi*, 61(2012), s. 129.

²⁰ Söz konusu konu hakkında bir örnek "Tokat (Merkez) Kazasına Muhacir İskânı" konusu altında mevcuttur.

²¹ İskân için yer seçiminde arazinin cinsi, çevre köylere yakınlığı ve uzaklığı, muhacirlerin devletten beklentileri, iklim ve coğrafi durum büyük rol oynamaktaydı. Örneğin, Kuzey Kafkasya'dan gelen muhacirler Torosların kuzeyinde bulunan Konya ve çevresinin iklimine; Güney Kafkasya'dan gelen

Ancak, tüm muhacir gruplarının iskânları kolay bir şekilde gerçekleşmedi. Bazı muhacir gruplarının iskânı son derece sancılı bir süreçte gerçekleşti. Ayrıca, Kafkas muhacirlerinin Tokat'a iskânı sonrası muhacirlerden, yerel yönetimden ve yerel halktan kaynaklı olarak sosyolojik ve iktisadi birtakım sorunlar meydana geldi. Bu sorunların temel sebeplerinden biri, iskân edilen muhacirlerin etnik ve karakteristik özellikleri bakımından tek bir kalıba sığmayacak kadar çeşitlilik arz etmesiydi. Ancak bu mesele, çalışmamızın sınırlarını aşacak derecede tafsilâtlı olduğundan başka bir araştırmaya konu edinilebilir.

2. A. Tokat (Merkez) Kazasına Muhacir İskânı

Osmanlı Arşivinde bulunan belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla 93 Harbi sonrası Tokat Kazasına yapılan ilk muhacir iskânı, 1881 yılında 20 haneden müteşekkil 100²² Dağıstan muhacirinin Tokat kazasının *Sarıçiçek* köyüne iskân edilmesidir.²³ Ardından 1886 yılında sancağa bağlı Artukabad nahiyesinde Sarhı köyüne 5 haneden 25 *Lezgi* muhacir iskân edildi. Aynı sıralarda 6 haneden 30 nüfus Çerkez ve Livâne muhaciri iskân edilmeyi beklemekteydi.²⁴

1889 yılında Kafkasya'dan göç ederek Samsun'a gelen 3 haneden 16 Batum muhaciri Tokat'a gönderilerek iskân edilmesi ve yol masraflarının Muhacirin Komisyonu tarafından karşılanması istendi.²⁵

1893 yılında Sivas vilâyetine göç eden Dağıstan muhacirlerinden Şeyh Abdurrahman eş-Şuguri adında bir muhacir henüz iskânı gerçekleşmediği için perişan durumda olduğunu belirterek ailesiyle birlikte Tokat sancağı dâhilindeki Almus adındaki boş araziye iskân edilmeyi talep etti. Abdurrahman eş-Şuguri'nin bu konudaki arzuhali üzerine 15 haneden 75 muhacirin iskânı konusunda gereğinin yapılması Sivas vilâyetince Tokat'a bildirildi.²⁶

1895 yılında Tokat'a tabi Turhal nahiyesinde Dazmana Deresi adlı mahalde bulunan boş bir araziye 15 hanede 52 nüfus Batum muhaciri iskân edildi. Muhacirlerin iskân edildikleri yerde kendileri için evler inşa edilerek yeni bir köy kuruldu. Dönemin padişahına duyulan şükrandan ötürü yeni kurulan köye

muhacirler ise Torosların güneyindeki Antalya ve çevresinin iklimine daha kolay uyum sağladılar. (Yusuf Çam, "Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskânlar", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 1 (2002), İstanbul, s. 274.)

²² *Kullanılan belgelerin bazılarında Osmanlı Devleti'ne göç eden ve Tokat Sancağı ve kazalarına iskân edilen muhacirlerin hem hane sayısı hem muhacir sayısı verilirken; bazılarında sadece hane sayısı verilerek muhacirin sayısı verilmemiştir. Bazı belgelerde ise muhacirin sayısı verilirken hane sayısı verilmemiştir. Dolayısıyla hane sayısı verildiği halde muhacirin sayısı verilmeyen durumlarda hane başı ortalama 5 muhacir olacak şekilde hesaplanmıştır.*

²³ BOA. DH. MKT. 1336/19, 16 Mayıs 1297 (28 Mayıs 1881).

²⁴ BOA. DH. MKT. 1348/72, 18 Kanun-u Sani 1301 (30 Ocak 1886).

²⁵ BOA. DH. MKT. 1615/23, 29 Mart 1305 (10 Nisan 1889)

²⁶ BOA. DH. MKT. 39/26, 28 Nisan 1309 (10 Mayıs 1893).

Hamidiye adının verilmesi rica edildi.²⁷ Ancak, aynı bölgede Hamidiye adıyla başka bir Çerkez köyünün olmasından dolayı Batum muhacirleri için kurulan köye *Sultaniye* adı verildi.²⁸

1902 yılında Tokat'a tabi Çiftlik nahiyesinde Çamlıbel adlı araziye 21 hanede 105 nüfus muhacir iskân edildi.²⁹ Muhacirler için iskân edildikleri yerde bir köy kuruldu ve kurulan köye *İhsaniye* adı verildi.³⁰

1906 yılında Tokat kazası dâhilinde Çakallık adı verilen bir mahalde bir grup muhacir iskân edilerek kendileri için bir köy kuruldu. Muhacirler için kurulan köye *Mahmudiye* adı verildi.³¹

1908 yılında Tokat kazasında halâ iskân edilmemiş olan muhacirler yaşamaktaydı. Yıllar önce Tokat'a gelen 30 hanede 150 muhacir kendilerine ev inşa edilmediğinden ve iskânları gerçekleşmediğinden dolayı medrese hücrelerinde barınmaktaydılar. Muhacirlere kışın yakacak yardımı yapılması için 1200 kuruş sarf edilmesi için Sivas vilâyetinden Dâhiliye Nezaretine telgraf çekildi.³²

1909 yılında Tokat kazasına 10 hanede 49 muhacir göç etti. Ancak, bu muhacirlerden bir kısmının hicret pasaportu varken; bir kısmının da seyahat pasaportu vardı. Hicret pasaportu ile gelenler kabul edilerek iskân edildi. Seyahat pasaportu olanlar ise iskân edilmeyerek akıbetlerinin ne olacağı Babıâlinin vereceği karara göre belirlenecekti.³³ Aynı yıl firar ederek Tokat'a gelen Dağıstanlı Hacı Ali bin Ramazan adlı bir muhacir, Muhacirin Komisyonuna başvurarak iskânını talep etti. Muhacirin Komisyonu, bu muhacirin evraklarını inceledikten sonra kendisine bir Tezkire-i Osmaniye vererek iskân işlemlerini başlattı.³⁴

Tablo 1: Tokat (Merkez) Kazasına İskân Edilen Kafkas Muhacirleri

İskân Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskân Edildiği Yer-Köy
1881	20	100	Dağıstan	Sarıççek
1886	5	25	Lezgi	Sarhı
1886	6	30	Çerkes-Livaneli	

²⁷ BOA. DH. MKT. 363/25/ lef. 2, 20 Mart 1311 (1 Nisan 1895).

²⁸ BOA. DH. MKT. 363/25/lef. 4, 29 Mayıs 1311 (10 Haziran 1895).

²⁹ BOA. İ. DH. 1422/5/ lef. 2, 23 Mart 1320 (5 Nisan 1904).

³⁰ BOA. İ. DH. 1422/5/ lef. 3, 12 Nisan 1320 (25 Nisan 1904).

³¹ BOA. A) MKT. MHM. 529/35, 5 Rebiül Ahir 1324 (29 Mayıs 1906).

³² BOA. DH. MTV. 521/27/lef. 2, 6 Safer 1326 (10 Mart 1908).

³³ BOA. DH. MKT. 2823/17, 6 Mayıs 1325 (19 Mayıs 1909).

³⁴ BOA. DH. MKT. 2833/61, 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909).

1889	3	16	Batum	
1893	15	75	Dağıstan	Almus
1895	15	52	Batum	Turhal
1902	21	105	Çerkez	Çamlıbel
1908	30	150	Çerkez	
1909	10	49	Dağıstan	

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere 1881-1909 yılları arasında 125 hanede 602 muhacirin Tokat merkez kazasına iskân edildiği görülmektedir. Belirtmemiz gerek ki, gerçek sayı bundan daha fazladır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi sonrası içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar dolayısıyla bazı muhacirlerin geç iskân edildikleri görülmektedir. Ayrıca, muhacirlerin göç ettikleri tarih ile iskân edildikleri tarihin aynı olmamasının yanı sıra bazı belgelerde sadece hane adedi verilerek muhacir sayısının verilmemesi; bazılarında ise hane sayısının verilmeyip sadece muhacir sayısının verilmesi sebebiyle elimizde Tokat'a iskân edilen muhacirlerin tam sayısına dair net bir istatistik bulunmamaktadır. Tokat'a gelen Kafkas muhacirlerinin ne kadarının Merkez kazaya iskân edildiğini tam olarak bilemesek de ortalama 321 hanede 1725 nüfus muhacirin iskân edildiği tahmin edilmektedir.

2. B. Erbaa Kazasına Muhacir İskânı

Erbaa kazası, 1880 yılında Tokat Sancağına bağlandı. Kafkas muhacirlerinin yoğunlukla iskân edildiği yerlerden biri olan Erbaa kazasına ilk olarak 1878 yılında muhacir iskânı yapıldı. 93 Harbi hâlâ devam ederken Tokat'a göç eden 400 hanede 2000 nüfus muhacir, Erbaa kazası dâhilinde *Dağkalfa*, *Ormanlı*, *Yenice* ve *Şubası* köylerine iskân edildi. Bu kadar büyük bir nüfus, ilerleyen dönemlerde kazanın sosyo-kültürel yapısında büyük değişikliğe sebebiyet verecekti. Ayrıca, kazanın yerli Hıristiyan halkı ile muhacirler arasında olayların doğmasından dolayı kazada zaman zaman asayişsizlik meydana geldi.³⁵

93 Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'nın 15. maddesinde sınır bölgelerinde asayişin korunabilmesi için başıbozuk ve sakıncalı kişilerin kullanılmaması şartı kabul edildi. Erbaa kazası bu maddenin dışında kalıyordu. Bu yüzden 1887 yılında 3 hanede 15 Çerkez muhaciri Erbaa kazasına iskân edilebildi.³⁶

³⁵ BOA. HR. TH. 27/56, 6 Haziran 1294 (18 Haziran 1878).

³⁶ BOA. DH. MKT. 1357/55, 15 Temmuz 1303 (27 Temmuz 1887).

1889 yılında Ordu'nun Cihadiye köyünde meskûn Batum muhacirlerinden Ömer adında biri iskân edildiği yerde kendisine verilen arazi yeterli olmadığı için Erbaa kazası dâhilinde Beldağı köyü yakınlarında bir arazi satın alarak burada iskân edilmek istedi. Yapılan tahkikat sonucunda *Beldağı* köyüne yerleşmesinde bir sakınca görülmedi.³⁷ Aynı köyden nakliye masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere, 15 hanede 75 nüfus muhacir, Erbaa kazasına nakledilerek iskân edilmek istedi. Bu muhacirler adına Ahmet adlı birinin verdiği arzuhal vesilesiyle yapılan tahkikatın sonucunda muhacirlerin Erbaa kazasına nakledilmelerinde bir sakınca görülmedi.³⁸ Aynı yılın Kasım ayında 50 hanede 400 nüfus muhacir, Erbaa kazası dâhilinde *Oğlakçı* ve *Kavalcık* köylerine iskân edildi. Muhacirlere ziraat ile uğraşmaları için arazi-yi haliyeden *Hamurkesen*, *Meşeli Dere* ve *Çakallı Düzü* adında 3 arazi tahsis edildi.³⁹

Tablo 2. *Erbaa Kazasına İskân Edilen Kafkas Muhacirleri*

İskân Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskân Edildiği Yer-Köy
1878	400	2000	Çerkez	Dağkalfa, Ormanlı, Yenice, Subaşı
1887	3	15	Batum	
1889	15	75	Çerkez	Oğlakçı, Kavalcık
1889	50	400	Çerkez	

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere 1878-1889 yılları arasında Kafkasya'dan göç eden muhacirlerden 468 hanede ortalama 2490 nüfus muhacir Erbaa kazasına iskân edildi. Erbaa kazasına özel kılan durum çok kısa sürede Tokat merkez kazasından daha fazla muhacir iskân edilmiş olmasıdır.

2. C. Zile Kazasına Muhacir İskânı

Zile kazası 1880 yılında Tokat sancağına bağlandı. 93 Harbi sonrasında Zile kazasına ilk muhacir iskânı 1886 yılında yapıldı. Bir grup muhacirin, Kaza İdare Meclisi tarafından Zile'de *Çaverönü* adlı bir mahalde iskân edildi.⁴⁰

³⁷ BOA. DH. MKT. 1675/55, 8 Teşrin-i Sani 1305 (20 Kasım 1889).

³⁸ BOA. DH. MKT. 1676/39, 28 Rebiül Evvel 1307 (22 Kasım 1889).

³⁹ BOA. DH. MKT. 2275/139, 22 Recep 1317 (26 Kasım 1899).

⁴⁰ BOA. DH. MKT. 1348/72/ lef. 2, 6 Şubat 1301 (18 Şubat 1886).

1889 yılı Kasım ayında Amasya'ya 80 hanede 400 nüfus Kafkas muhaciri geldi. Zikredilen muhacirlerin Amasya geneline iskân edilmesi düşünülse de, Amasya'da bu kadar büyük bir muhacir kitlesinin iskân edebileceği arazi ve muhacirlerin ihtiyaçlarını temin edebilecek imkân yoktu. Dolayısıyla muhacirlerin yarısının, yani 200 muhacirin Zile kazasında *Köylüce* köyüne iskân edilmesine karar verildi. Ancak, muhacirlerin Zile'ye naklinde ve iskân sırasında hem muhacirler hem yerel ahali tarafından sorun çıkarılabileceği düşünüldüğünden Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa'nın belirttiği üzere güç kullanılması gerekti.⁴¹

1900 ve 1901 yılları arasında Dağıstan'ın Karakoyun Kabilesine mensup Karapapak Aşireti'nden 105 hanede 561 nüfus muhacir Zile kazasına gelerek iskân talebinde bulundu. Aynı yıl söz konusu muhacirlerden 430 kişi kendilerine arazi tahsis edilerek iskân edilirken; geriye kalan 21 hanedeki 131 kişi ise iskân edilmeyi beklemekteydi.⁴²

Tablo 3. *Zile Kazasına İskân Edilen Kafkas Muhacirleri*

İskân Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskân Edildiği Yer-Köy
1889	40	200	Çerkez	Köylüce
1900-1901	105	561	Karapapak	

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere 1889-1901 yılları arasında Kafkasya'dan göç eden muhacirlerden ortalama 145 hanede 761 nüfus muhacir Zile kazasına iskân edildi. Diğer kazalarla karşılaştırıldığında Tokat sancağı dâhilinde en az muhacir iskânı olan yer Zile kazasıdır.

2. D. Niksar Kazasına Muhacir İskânı

1880 yılında Tokat sancağına bağlanan Niksar kazası büyük ölçüde muhacirin iskânı yapılan kazalardan biridir. İlk muhacir iskânı 93 Harbi devam ederken gerçekleşti. Osmanlı Devleti'ne göç eden sülale-i tahireden (Hz. Peygamber soyundan) 24 hanede 120 nüfus Dağıstan muhaciri Niksar kazasına iskân edildi.⁴³ Bu muhacirlerden bir kısmı 1883 yılında Karesi vilâyeti dâhilindeki Bandırma kazasına göç etti.⁴⁴ Aynı yıl Niksar kazasına bağlı *Sorbun* köyünden 36 hane yerli Rum ailesi Rusya'ya göç etti. Rusya'ya göç eden Rum ailelerinin terk

⁴¹ BOA. DH. ŞFR. 243/25, 12 Teşrin-i Sani 1315 (24 Kasım 1889).

⁴² BOA. DH. ŞFR. 268/70/ 1-2, 16 Teşrin-i Evvel 1317 (29 Ekim 1901).

⁴³ Mustafa Özsaray, *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya I Savaş ve Sürgün (1781-1919)*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 251.

⁴⁴ BOA. DH. ŞD. 304/35/ lef. 2, 15 Kanuni Sani 1300 (27 Ocak 1885).

ettikleri araziye, o sırada Niksar'a göç eden 300 hanede 1500 nüfus Gürcü muhaciri satın aldı ve bu araziye iskân edildi.⁴⁵

1890 yılında Niksar kazasının Lâdik köyü civarında bulunan *Tepe Yatağı* (veya Tepe Dağı) mevkiine 12 hanede 96 nüfus Şavşat muhaciri iskân edildi.⁴⁶ Aynı yıl 35-40 hanede ortalama 175-200 nüfus Batum muhaciri aynı mahalde bulunan boş arazilere iskân edildi ve muhacirlere ziraat yapabilmeleri için *Anduşbaş* (Oluklu Pınar) adlı arazi verildi.⁴⁷

1907 yılında Batum'un Amerku köyünden 50 hanede 250 nüfus muhacir Niksar kazasına gelerek vekilleri Mahir Ağazade Mustafa tarafından verilen arzuhalle Çakmaklı köyüne iskân edilmeyi talep ettiler. Seyahat pasaportu ile gelen Batum muhacirleri, terk-i tabiyetle Rusya vatandaşlığından ayrıldıktan sonra Niksar kazasının *Huru* köyüne iskân edildiler. Aynı yıl içerisinde Huru köyüne ek olarak 6 hanede 33 nüfus Şavşat muhaciri iskân edildi.⁴⁸

Tablo 4. *Niksar Kazasına İskân Edilen Kafkas Muhacirleri*

İskân Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskân Edildiği Yer-Köy
1878	24	120	Dağıstan	
1878	300	1500	Gürcistan	Sorhun
1890	12	96	Şavşat	Ladik
1890	40	200	Batum	Ladik
1907	50	250	Batum-Çerkez	Huru
1907	6	33	Şavşat-Batum	Huru

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere 1878-1907 tarihleri arasında Kafkasya'dan göç eden muhacirlerden 432 hanede ortalama 2.199 nüfus muhacir Niksar kazasına iskân edildi. İskân edilen muhacir sayısında Niksar kazası, Erbaa'dan sonra ikinci sırada iken; muhacirlerin etnik kökeni itibariyle Tokat kazasından sonra ikinci sıradadır. Niksar kazasının en önemli özelliği ise, Ordu kazasına sınırı olması dolayısıyla Gürcü eşkıyalarının faaliyet alanı içinde olmasıdır. Dolayısıyla muhacir iskânı sonrası Niksar kazasında yoğun bir asayişsizlik meydana geldi.

⁴⁵ BOA. ŞD. 1789/6, 23 Cemaziyel Ahir 1305 (7 Mart 1888).

⁴⁶ BOA. DH. MKT. 1742/82, 25 Haziran 1306 (7 Temmuz 1890).

⁴⁷ BOA DH. MKT. 2183/108/ lef. 2, 14 Mart 1315 (26 Mart 1899).

⁴⁸ BOA. DH. MKT. 2658/44, 12 Temmuz 1324 (25 Temmuz 1908).

Sonuç

18. yüzyılın sonları itibariyle Rusya'nın Kafkasya'yı işgale başlaması ve uzun yıllar süren savaşların ardından bölgeyi ele geçirmesinin bir sonucu olarak bölge halkı için zor bir süreç başladı. Bu sürecin en trajik boyutlarından biri göç olgusudur. Milyonlarca Kafkasyalı o sırada siyasi, askeri ve ekonomik bir dizi sorunu çözmeye çalışan Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldılar. Osmanlı Devleti Anadolu'da azalmakta olan tarımsal gücünü toparlamak ve asker sayısını arttırmak için bir devlet politikası olarak kendisine sığınan bu muhacirleri Anadolu'nun pek çok vilâyet ve sancağında iskân etti.

Muhacir iskân edilen sancaklardan biri olan Tokat dâhilindeki Merkez, Erbaa, Zile ve Niksar kazalarına 93 Harbi ve I. Dünya Savaşı arasında yoğun ölçüde muhacir iskânı yapıldı. Ulaşabildiğimiz belgeler her ne kadar Tokat sancağı geneline, ortalama 1.150 hanede toplam 6.043 muhacirin iskân edildiği bilgisini içerse de söz konusu rakamın bundan çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. Çünkü gerçek sayıya ulaşmamızı sağlayabilecek düzenli olarak tutulmuş bir istatistik yoktur. Ayrıca iskân edilen muhacirlerden bir kısmının çeşitli sebeplerle kayda geçirilmediği bilinmektedir.

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılın başları itibariyle dışarıdan kaynaklı göçmenleri iskân ederken 93 Harbi'ne gelene kadar iskân anlamında büyük tecrübe kazandı. Dolayısıyla 93 muhacirlerinin Anadolu'da çeşitli yerlere iskânı söz konusu olduğunda devletin tecrübesinden dolayı daha sistematik bir iskân politikası takip edildi. Ancak, Tokat özelinde indığımızda muhacirlerin iskânı sonrası yerleştikleri yerlerde yerli halkla ve yöneticilerle büyük sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Muhacirlerin 93 Harbi sırasında Tokat sancağından Rusya'ya kaçan yerli Hıristiyanların bıraktıkları arazilere de iskân edildiği görülmektedir. Yine Tokat sancağına iskân edilen muhacirlerin Kafkasya'nın farklı etnik gruplarından olmaları, hem iskân edildikleri yerlerin sosyo-kültürel yapısını değiştirmelerine; hem de bölgenin yerel yapısını daha kozmopolit bir hale getirmelerine sebep oldu.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Bab-ı Asafî Mektubi Mühimme (A. MKT. MHM.) 529/35, 5 Rebiül Ahir 1324 (29 Mayıs 1906)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 1336/19, 16 Mayıs 1297 (28 Mayıs 1881);
1348/72, 18 Kanun-u Sani 1301 (30 Ocak 1886); 1615/23, 29 Mart 1305 (10 Nisan 1889);
39/26, 28 Nisan 1309 (10 Mayıs 1893); 363/25/ lef. 2, 20 Mart 1311 (1 Nisan 1895);
363/25/lef. 4, 29 Mayıs 1311 (10 Haziran 1895); 2823/17, 6 Mayıs 1325 (19 Mayıs 1909);
2833/61, 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909); 1357/55, 15 Temmuz 1303 (27 Temmuz 1887);
1675/55, 8 Teşrin-i Sani 1305 (20 Kasım 1889); 1676/39, 28 Rebiül Evvel 1307 (22 Kasım 1889);
2275/139, 22 Recep 1317 (26 Kasım 1899); 1348/72/ lef. 2, 6 Şubat 1301 (18 Şubat 1886);
1742/82, 25 Haziran 1306 (7 Temmuz 1890); 2183/108/ lef. 2, 14 Mart 1315 (26 Mart 1899); 2658/44, 12 Temmuz 1324 (25 Temmuz 1908);

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH. MTV.) 521/27/lef. 2, 6 Safer 1326 (10 Mart 1908).

Dahiliye Şura-yı Devlet (DH. ŞD.) 304/35/ lef. 2, 15 Kanuni Sani 1300 (27 Ocak 1885).

Dahiliye Şifre Evrakı (DH. ŞFR.) 243/25, 12 Teşrin-i Sani 1315 (24 Kasım 1889);
268/70/ 1-2, 16 Teşrin-i Evvel 1317 (29 Ekim 1901)

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.) 27/56, 6 Haziran 1294 (18 Haziran 1878).

İrade Dahiliye (İ. DH.) 1422/5/ lef. 2, 23 Mart 1320 (5 Nisan 1904); 1422/5/ lef. 3, 12 Nisan 1320 (25 Nisan 1904)

Şura-yı Devlet (ŞD.) 1789/6, 23 Cemaziyel Ahir 1305 (7 Mart 1888)

Sürelî Yayınlar

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, sayı: 33, (H. 1295/M. 1878)

Kitaplar

BERJE, Adolf, *Kafkasya Dağlı Halkların Göç ve Kısa Tarihi*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1988.

EREN, A. Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri (Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler)*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966.

GÖKER, Göksel, *Göç Kimlik Aidiyet (Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler)*, Literatürk Academia Yayınları, Konya, 2015.

HABİÇOĞLU, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993.

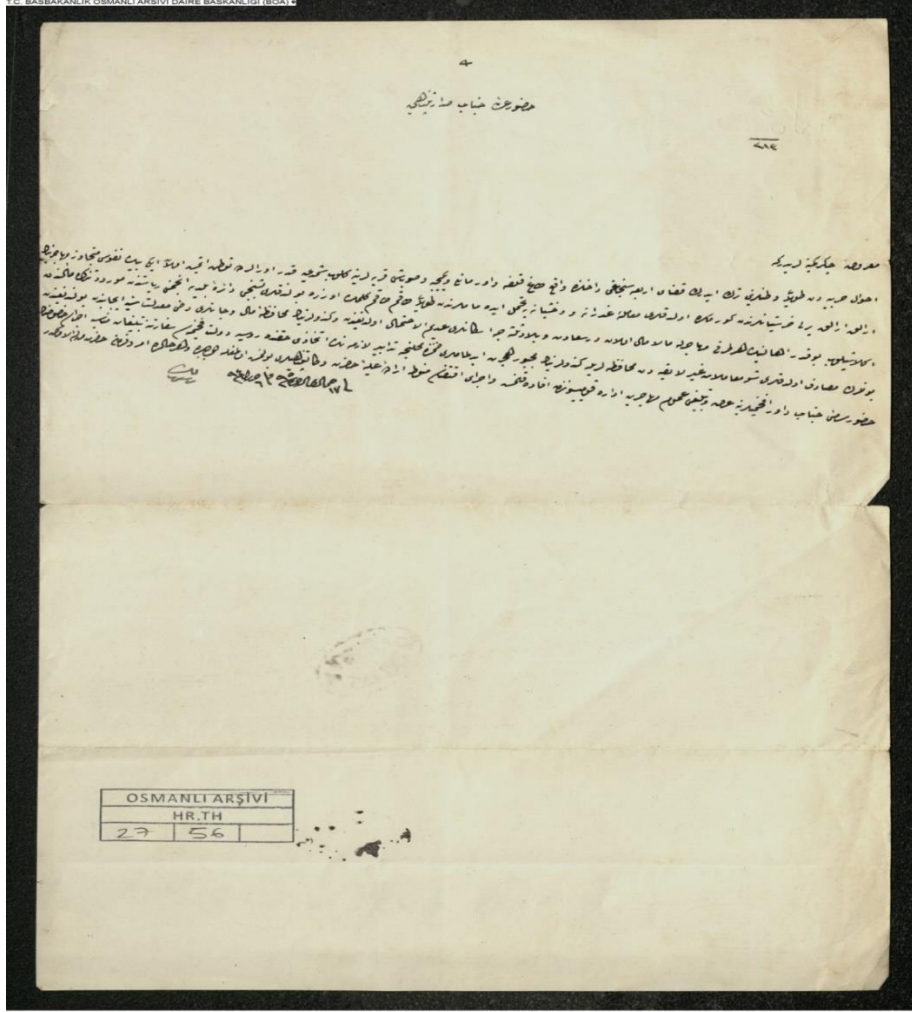
- ÖZSARAY, Mustafa, *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya I Savaş ve Sürgün (1781-1919)*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, TTK Basımevi, Ankara, 1997.
- TEKELİ, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Makaleler

- AKAN, Hatice, “Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Gazî Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2015, s. 1367-1374.
- AKTAŞ, Esat, “19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı”, *Mavi Atlas*, IX/1 (2021), s. 98-110.
- ÇAM, Yusuf, “Kafkasya’dan Türkiye’ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskânlar”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 1 (2002) İstanbul, s. 265-282.
- GÜNAY, Nejla, “Osmanlı’nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu’ya Göç ve İskânı”, *Bilgi*, 61 (2012), Bahar, s. 121-140.
- GÜNGÖR, Fethi, “Kafkasya’da Bitmeyen Soykırım ve Sürgün/Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Dramı”, *8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 141-146.
- İPEK, Nedim, “Kafkaslardan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, V/1 (1991), s. 97-138.
- KARPAT, Kemal, “The Transformation of Ottoman State 1789-1908”, *International Journal of Middle East Studies*, III/3 (1972) Cambridge University Press, s. 243-281.
- KİLE, Başak, “Zorunlu Göçün 19. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri” *Türkiye’nin Göç Tarihi (14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’de Göçler)*, der. M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 155-169.
- PUL, Ayşe, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz’da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları”, *Tarih Okulu*, VI/15 (2013), s. 159-182.
- YILDIZ, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı*, IV (1999) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 587-602.

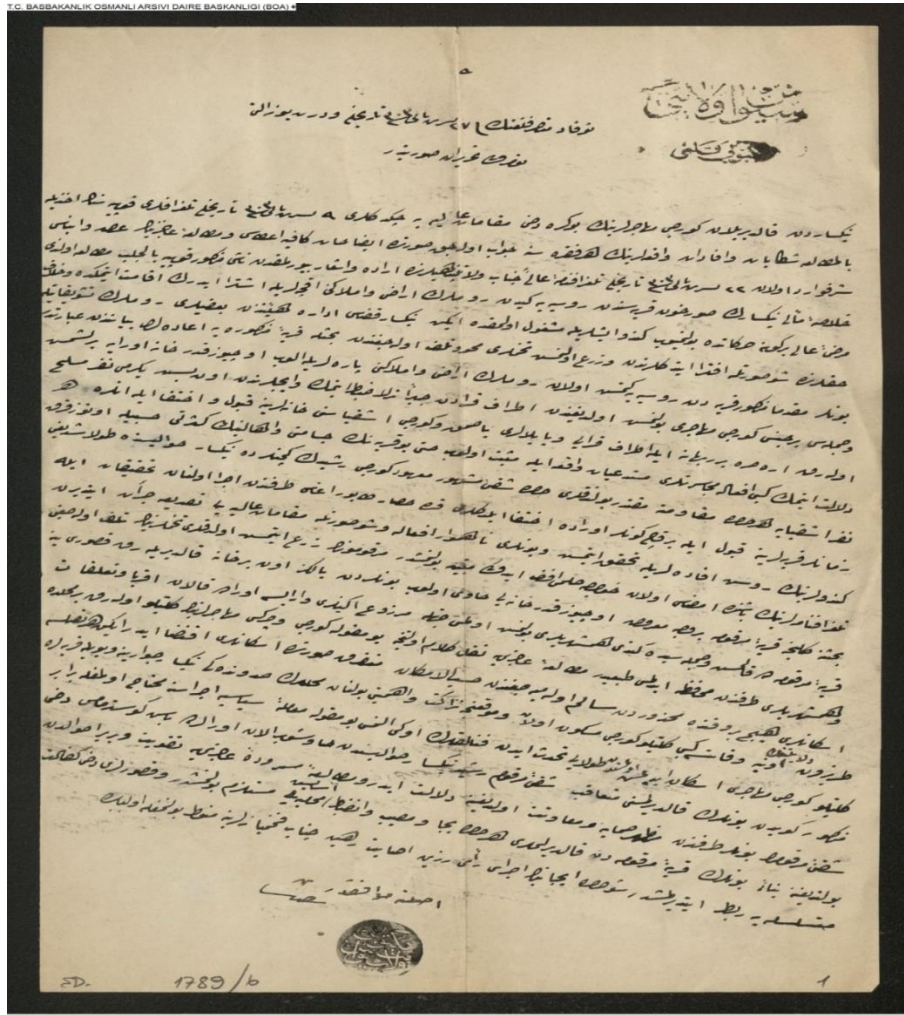
EK. 1. Erbaa Kazasına bağlı Dağkalfa, Ormanlı, Yenice ve Subaşı köylerine yerleştirilen iki bin nüfusu aşkın muhacire dair belge

HR.TH.00027.00056.001

Kaynak: BOA. HR. TH. 27/56

EK 2. Tokat sancağında Sorhun köyüne iskân edilmiş olan Gürcü muhâcirlerine dair belge

ŞD.01789.00006.001

Kaynak: BOA. ŞD. 1789/6